

**НАСТАВНИ МАТЕРИЈАЛ
КОЈИ ПРАТИ ИЗМЈЕНЕ И ДОПУНЕ
НАСТАВНИХ ПРОГРАМА
ЗА 9. РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ**

Допуне које се тичу холокауста и геноцида над Србима у НДХ

Након Првог свјетског рата, Њемачка је живјела у сталној привредној и политичкој кризи, а послератна инфлација која је погодила сваку земљу у Европи, погодила је Њемачку најжешће. По најнижем курсу новембра 1923. један долар вриједио је 4,200.000.000 марака. Топљење уштеђевине средње класе уништило је безбједност управо те класе од које је, на крају, зависила и безбједност саме Вајмарске Републике. Финансијски колапс у вајмарској Њемачкој пратило је коришћење насиља у политичке сврхе. Водеће личности у том таласу насиља били су фрајкори, групе бивших официра, који су искоришћени за сурово гушење болшевичког устанка 1919. Они су 1920. заузели Берлин и објавили да је влада свргнута. Војска је одбила да интервенише, али се у Берлину десио општи штрајк и они су напустили престоницу. Идуће године, убили су министра финансија Матијаса Ерцбергера, човјека који је у име Њемачке потписао примирје 1918.

У почетку његове политичке каријере у Њемачкој, Адолфу Хитлеру стајале су на путу многе препреке. Прије свега, он није био Нијемац, него Аустријанац, који је њемачко држављанство добио само годину дана прије него што је постао њемачки канцелар. Он је у својој књизи *Mein Kampf* (Моја борба) могао да опише Европу, која је касније једва избјегла његова „пророчанства”. Он је нудио једноставно и убједљиво објашњење за сложеност њемачких невоља. Хитлер је приказао марксизам као јеврејски покрет у својој суштини. Он је увјерио и себе и своје присталице да су међународни капитализам, који је виновник њемачких привредних невоља, и међународни комунизам, који је тежио да пороби Њемачку, дио исте „јеврејско-болшевичке завјере”, која је коријен свих њемачких невоља. Ипак, нацистима је била потребна привредна криза да би 1933. дошли на власт.

Хитлер је почео да потчињава сваки вид живота у Њемачкој контроли нацистичке странке и тај процес називан је „усклађивање”. Само један дио њемачког друштва остао је изван тог процеса – Јевреји, које је Хитлер настојао да разлучи од осталог њемачког народа и да их припреми за евентуалну ликвидацију. Године 1935, по Законима о раси, донесеним у Нирнбергу, постало је незаконито склапање бракова или одржавање сексуалних односа између Јевреја и осталих Нијемаца. Такозвана „Кристална ноћ” у новембру 1938, када су стотине Јевреја поубијане а синагоге широм Њемачке паљене до темеља, показала је до које мјере је њемачки народ прихватио антисемитизам (нетрпељивост према Јеврејима) као дио свог живота.

Слом демократије у Њемачкој и Хитлерово преузимање власти 1933. године, означили су не само почетак разградње система колективне безбједности у Европи, који је

успостављен након завршетка Првог свјетског рата, него и оспоравање либералне основе европских држава. Националсоцијалистичка или нацистичка идеологија била је саставни дио њемачке империјалне експанзије и далекосежних планова о „новом поретку” заснованом на хијерархији народа и држава, чији би хегемон била њемачка „аријевска” раса. Нацистичка негација либералног капитализма и комунизма, односно бољшевизма, гледала је у Јеврејину свог апсолутног непријатеља. Владајућа идеологија у Њемачкој кривила је Јевреје за све велике несреће које су задесиле њемачки народ. Са нацистичким доласком на власт започело је тенденциозно тумачење њемачке прошлости, у којој су Јевреји добили главну негативну улогу. Према једном од главних стереотипа Хитлерових нациста, Њемачка и није изгубила Први свјетски рат, него је примирије које је морала да потпише 1918, дјело „јеврејске завјере”, иако се око 100.000 Јевреја борило у њемачкој армији за вријеме рата, а 12.000 их је погинуло.

Један од идеолошких постулата нацизма био је да „разорно дјеловање” Јевреја угрожава њемачки народ, али и друге народе, а управо Нијемци као „најсвјеснији” и биолошки „највриједнији”, предодређени су да предводе борбу против „јеврејског зла”. Расистички антисемитизам био је кључни дио свеприсутне идеологије у Хитлеровој Њемачкој, која је код обичног њемачког грађанина створила представу о сопственој супериорности. Хитлер и његове присталице убиједиле су њемачког човјека да потчињавање тзв. „нижих раса” аријевској или нордијској тзв. „вишој раси”, којој припада њемачки народ, представља уважавање неумитних природних закона.

Нацистичка идеологија постала је свеприсутна, што је неизбежно водило потискивању хришћанске религиозности и хришћанских етичких начела, која су одбацивана као производ „јеврејског духа”. Паганизовано њемачко друштво добило је нову религију, у ствари псеудорелигију, која је своја етичка начела темељила на расизму и старогерманској традицији. Антисемитском пропагандом у Њемачкој биле су обухваћене све области друштвеног живота, при чему је посебна пажња посвећена систему образовања. Злогласни памфлет *Протоколи сионских мудраца*, који описује наводну јеврејску и масонску завјеру да се завлада свијетом, постао је 1935. обавезни школски приручник.

Према томе, њемачко друштво било је идеолошки припремљено за геноцид над Јеврејима. Геноцид је покушај потпуног или дјелимичног уништења једног народа (а такође једне расе или религијске групе). Холокауст („Свеспаљење”) или Шоа („Катастрофа”) је геноцид над Јеврејима у Европи за вријеме Другог свјетског рата, који су нацисти звали „коначно рјешење јеврејског питања”. Појам холокауста везује се искључиво за геноцид над Јеврејима.

У Европи је било око девет милиона Јевреја, а у холокаусту убијено их је око шест милиона. Први логор у Њемачкој био је Дахау код Минхена, који је отворен 1933. Бухенвалд код Вајмара отворен је 1934. и био је централни њемачки логор. Маутхаузен је био у Аустрији, а већина логора били су на територији данашње Пољске: Аушвиц или Освјенћин (на југу), Треблинка (на истоку), Белжец (на југоистоку) и Мајданек или

Лублин (на истоку). Велики број преживјелих Јевреја након Другог свјетског рата напустио је Европу и уточиште пронашао у Израелу, држави основаној 1948. године.

Процјењује се да је у Југославији уочи Другог свјетског рата живјело око 82.000 Јевреја и да су чинили приближно 0,5% укупног становништва југословенске државе. У Југославији је живјело и око 4.000 Јевреја који су избјегли из Средње Европе. Рат је преживјело свега око 15.000 југословенских Јевреја, што значи да је преко 80% предратног јеврејског становништва било убијено у холокаусту, као и практично све јеврејске избјеглице из Средње Европе. У Југославији је 1947. пописано нешто мање од 12.000 Јевреја.

Готово половина југословенских Јевреја, њих близу 40.000, живјело је на територији коју је обухватала НДХ, углавном у градовима, прије свега у Загребу, Сарајеву и Осијеку. Принципи на којима је НДХ била организована, а поготово геноцидни планови и пракса, чинили су хрватску државу много ближеј нацистичкој Њемачкој, него фашистичкој Италији. Прокламовани циљ, стварање велике хрватске државе, национално и вјерски хомогене, значио је уништење једне трећине сопственог становништва – Срба, као и Јевреја и Рома, али не и муслиманских Рома. Геноцид над Јеврејима у НДХ образлаган је типичном расистичком аргументацијом, чији је пријем у хрватском друштву олакшавала антисемитска традиција. Специфичност геноцида над Јеврејима у НДХ огледа се у томе што је он вршен упоредо са геноцидом над Србима, али и уједној другој чињеници, која га чини особеним у европским размјерама и упоредивим једино са геноцидом над Јеврејима у њемачкој држави. Ни једна друга држава Хитлерове „Нове Европе” није створила сопствену мрежу концентрационих логора и логора смрти за масовно уништење Јевреја (заједно са Србима и Ромима). Највећи дио од око 30.500 страдалих Јевреја у хрватској држави изгубио је живот у усташким логорима смрти у Јасеновцу и Старој Градишки, док је око 7.000 Јевреја из НДХ, у сарадњи са њемачким представницима, упућено је у логоре смрти у окупираној Пољској. Дакле, холокауст у Независној Држави Хрватској издваја се својим обимом, али прије свега тиме што су га, највећим дијелом, спровеле домаће снаге, тј. хрватска држава у својим логорима и на основу сопственог антисемитског програма и законодавства, истовремено са, по размјерама много обимнијим, геноцидом над Србима.

Једно од основних питања које се поставља приликом изучавања геноцида почињеног над Србима у Независној Држави Хрватској за вријеме Другог свјетског рата (1941–1945) јесте: како је такав злочин био могућ и зашто се десио? Одговоре на то питање могуће је дати једино ако се историја Срба и Хрвата и њихових међусобних односа прати упоредо у непрекинутом низу од неколико стољећа, од тренутка кад су се Срби нашли са Хрватима у истој државној заједници. Дакле, генезу геноцидних радњи над Србима треба тражити у временима кад су се православни Срби, под притиском Турака, у 16. и 17. вијеку почели досељавати у хрватске земље. Њиховом појавом на хрватском подручју искрсла су многа питања вјерског, социјалног и економског карактера. Насељени на посједима хрватских феудалаца, духовних и свјетовних, Срби су били изложени

двоструком притиску: да престану да буду слободни људи и постану зависни сељаци (кметови) и да престану да буду православни хришћани и постану унијати, односно римокатолици. Познати по вјерској искључивости, чиме се одликовало читаво друштво ондашње феудалне Европе, хрватски сталежи донијели су на свом Сабору 1608. године посебан закон, који је на хрватској државној територији јавна права признавао само римокатолицима. Треба нагласити да Срби нису били обавезни да плаћају бројне феудалне дажбине, за разлику од већине хрватског становништва. Да би Србе привољели на плаћање дажбина, хрватски феудалци, и свјетовни и црквени, служили су се свим расположивим средствима, не презајући ни од физичког обрачуна са жилавим и непокорним „православним шизматичима”. У историјским изворима забиљежено је и то да је управник имања Загребачке бискупије, Амброз Кузмић, још 1700. године записао да би било боље „Влахе”, тј. Србе, „све поклати него настањивати”. Дакле, већ у освит 18. вијека наилазимо на податак да су хрватски и римокатолички феудални кругови, из разлога вјерског и класног антагонизма, били спремни на геноцид против православних Срба, који су населили њихове посједе, али под посебним условима и мимо њихове воље, кршећи њихово право феудалних господара.

Пресудну улогу у ширењу нетрпељивости према Србима имали су Римокатоличка црква, као и хрватски и славонски феудалци. Они су моћан утицај имали и након слома феудализма 1848. године, у грађанском и капиталистичком друштву, на које су пренијели своје погледе и своја оптерећења из ранијих периода историје. Захваљујући томе, стари неспоразуми не само да нису престали, него су пренијети у нови друштвени и политички систем. Антагонизам између Срба и хрватских феудалаца, како духовних, тако и свјетовних, трајао је све док је трајало и сталешко друштво, али се током времена у нечему мијењао и преобличавао. За разумијевање тих односа од посебног је значаја став високих аустријских војних кругова, који су увијек и изнад свега водили рачуна о државним и династичким интересима, па су некад подржавали Србе Крајишнике, а некад хрватске сталеже, тако да су доприносили продубљењу нетрпељивости међу њима.

Осим идеологије Римокатоличке цркве, која се никада није одрекла настојања да „заоре источну њиву”, тј. да православне хришћане, које је називала „шизматичима”, тј. расколницима, преведе на римокатолицизам, у основи свих неспоразума и сукоба између Срба и Хрвата јесте тзв. „хрватско државно и историјско право”. Наиме, читава историја Хрвата у државним оквирима Угарске (од 1102. године) и Аустрије (од 1527. године) прожета је непрестаним расправама о државноправном статусу Хрватске. Циљ тих расправа био је да истакне и докаже да је Хрватска, и у државним оквирима Угарске и Аустрије, сачувала своју самосталност, тј. да се утапањем у нове државе није изгубила њена државна посебност. Што је у политичкој пракси, у животу, хрватска државност била мања и ужа, то је у расправама које су Хрвати водили она све више истицана и доказивана. Стољењима водећи папиролошку државноправну борбу против Мађара, Хрвати су постали истински експерти у тој области. Чак и када је њихова државност била сведена на танке нити и кад је Хрватска постала обична покрајина Угарске, хрватски

политичари су са задивљујућом упорношћу истицали да треба разликовати стварно стање од правног стања. Они су настојали да докажу нешто што је било немогуће доказати: да у правном погледу никада није дошло до дисконтинуитета хрватске државности.

Захваљујући тим и таквим вијековима вођеним расправама са Мађарима, хрватска историја и политика дубоко су прожете државним правом и историцизмом. То оптерећење није нестало ни када се Хрватска издвојила из Аустро-Угарске и када се нашла у саставу прве и друге Југославије. Током вијековне државноправне борбе против Угарске, па и Аустрије, хрватска политика се поистовјетила са мађарском агресивном и завојевачком политиком. Исто онако како су Мађари стољећима атаковали на Хрвате, тако су Хрвати, али много суровије, атаковали на Србе. У одбрани тзв. „историјског права хрватског народа”, која је имала циљ да образује велику и самосталну хрватску државу, у другој половини 19. вијека створена је идеологија бескопромисног, екстремног хрватског национализма, који је оштрицу своје нетрпељивости најчешће усмјеравао против Срба. Уз то, по узору на мађарску сталешку политику започету крајем 18. вијека, изражену у девизи да на тлу Мађарске постоји само један народ – мађарски, већина хрватских политичара сматрала је да на територији Хрватске постоји само један „политички” или „дипломатички” народ, односно како би се данас рекло један „конститутивни” народ, а то је хрватски.

Треба знати и то да се поријекло, идеолошки и политички мотиви „теорије” о „политичком народу”, налазе у западноевропској антирационалистичкој идеји о надмоћности историјских права над природним правима. Ту идеју развили су превасходно француски интелектуалци након револуције 1789. године. Они и њихови сљедбеници дијелили су европске народе на супериорне и инфериорне, на државотворне и недржавотворне, на владајуће и ропске. Дакле, „теорија” о „политичком народу”, коју је у хрватској правашкој идеологији до система довео Анте Старчевић, само је једна провинцијална варијанта тог западноевропског учења које је поникло у постреволуционарној Француској. Та идеја није до Хрвата стигла директно, у изворном облику, већ у задоцњелој мађарској шовинистичкој реинтерпретацији Јожефа Етвеша, која је управо Хрвате, као угарске поданике, убрајала у инфериорне народе, којима су Мађари донијели цивилизацију и државну организацију. Анте Старчевић није урадио ништа друго, већ је препричао Етвеша, с тим што је Мађаре замијенио Хрватима, а Хрвате Србима.

По том принципу, Срби у Хрватској били су само дио хрватског „политичког” тј. „конститутивног” народа. Њима су признавана сва грађанска права, али им није призната националнополитичка индивидуалност, односно конститутивност. Она је, напротив, свуда чак и грубо порицана. Вјекослав Клаић, угледни хрватски историчар и професор Свеучилишта у Загребу, написао је 1893. године, при тобожњем научном објашњењу шта значи име Хрват, а шта име Србин, да је Хрвати право национално име за народ од Истре до Балкана, односно да је сваки Србин Хрват, али Хрват није Србин. Франо Супило, познати хрватски политичар, написао је 1895. године: „Сваки честити Хрват има бити давно начисту с тзв. српским питањем. Има Срба, признајемо, али у нас и у нашим

земљама Срба нема.” Он додаје да они који се у Хрватској, Славонији и Далмацији „Србима називају нијесу Срби, него православни Хрвати.” Могла би се сачинити читава антологија сличних становишта и изјава хрватских политичара и интелектуалаца тог времена, којима се пориче српска национална и политичка индивидуалност.

У одређеним хрватским политичким и интелектуалним круговима, Срби никада нису називани својим именом, већ су коришћени ови изрази: „Власи”, „Цигани”, „грчко-источњаци”, „Бизантинци”, „дотепенци” итд. Српски језик називан је „хрватским”, „народним”, „хрватско-славонско-далматинским” и сл, а ћирилица је била потискивана и избацивана из употребе. Забрањивани су српска застава и српски грб. Читав школски систем био је од 1874. године у служби хрватизације. Добро је познато да је свугдје у свијету, гдје је долазило до масовне деструкције имена неке нације, то био знак за физички напад на ту нацију. Деструкција српског имена у хрватској политици и хрватском друштву увијек је била праћена непрестаним јавним истицањем да су Срби издајници, реметилачки чинилац, да су хајдучки и разбојнички народ. Када једна средина, у овом случају хрватска, систематски, смишљено и у дужем временском периоду буде напајана таквим оцјенама, онда је природно да она, тешко индоктринисана, лако дође до закључка да по сваку цијену Србе треба уништити.

Перо Гавранић у својој књизи *Politička povijest hrvatskoga naroda od početka do danas*, објављеној 1895. године, записао је следеће: „Данас за циело нема нигдје у Европи међу разнојезичним народима веће мржње, него што оvdје у нас обстоји међу истојезичним Хрватима и Србима. (...) Тежња хрватска и тежња српска не бори се додуше оружјем у руци, јер такве нам борбе не би дозволили наши садашњи господари, али за то борба итекако обстоји, и то подмукла, потајна, гадна борба једне екзистенције против друге, једног појединца против другога, без починка, без краја и конца. Да би ми Хрвати имали своју независну државицу као Срби, и да се не би требали ни од кога бојати, букнуо би за циело рат између Хрвата и Срба, и тај би свакако био најпопуларнији.”

Један од главних правашких идеолога, Еуген Кватерник, 1869. године писао је Миховилу Павлиновићу да треба физички уништити Србе, а циљ те политике, како је то изнио у истом писму, био је да се, не само од Драве до мора, него од салцбуршких Алпа до Косова и Албаније развије застава „чисте, неоскверњене Херватске”. Само годину касније, 1870, други истакнути правашки идеолог, Анте Старчевић, написао је: „Народ херватски неће трпети, да та сужањска пасмина оскверњује свету земљу Хервата.” Старчевић је тврдио за Србе још и то да су „накот зрео за сјекиру” и „скот гнуснији од икојег другог”. Он је написао и ово: „Узмимо у човјеку три ступња савршенства: ступањ животиње, ступањ разбора, ступањ ума, душевности. Славосерби нису подпуно достигли ни најнижи ступањ и из њега се не могу дигнути.” Хрватски историчар и римокатолички свештеник, Фрањо Рачки, записао је 1881. године о утицају Старчевићевих и правашких идеја на оновремено хрватско друштво: „Та се мржња протеже на све што по историјском развоју чини неку засебност српског народа. Мрзи се српско име, мрзи се источно-православна вјера, мрзи се писмо ћирилично. Бијасмо оvdје у Загребу свједоци како

старчевићанска младеж снуби Бугарску на савез против Срба.” Хрватски политичар Исо Кршњави записао је у свом дневнику 1902. године: „Било је једно вријеме када се писало да треба све Србе сјекиром утући. Ова мисао имаде нешто за себе, и то је врло важно: она, наиме, изриче отворено и досљедо једини начин којим би се дала провести хрватска мисао.”

Дакле, потпуно је јасно да је идеја о геноциду над Србима била сасвим сазрела у оквирима Хабзбуршке монархије још прије избијања Првог свјетског рата. Убједљиве доказе о томе да је један дио хрватског друштва, још у оквирима Аустро-Угарске, дошао до закључка да се питање Срба у Хрватској, Славонији, Далмацији, Босни и Херцеговини може ријешити геноцидом, оставио је за собом Стјепан Радић, предводник Хрватске сељачке странке. Он је 1908. године записао: „Кад год су господа у Бечу била у стисци, тражила су какву било смутњу, у којој ће народ као слијеп и луд ударати било на кога, а до тада ће господа своје послове обавити. (...) А Срби су били најзгоднији, да се ради њих начини смутња. Они су досељеници, друге су вјере, домаћему народу с већине разлога непоћудни, па зато и треба кадшто само мало намигнути и ето клања.”

Вишедеценијске припреме за обрачун са Србима потпуно су биле уобличене у хрватској политичкој идеологији до 1914. године. Када је извршен Сарајевски атентат на Франца Фердинанда, на геноцид спремни хрватски политички кругови сматрали су да је наступио погодан тренутак када Србе треба уништити. Има ли бољег доказа за то од прогона Срба и уништавања српске имовине у Аустро-Угарској, као и од злочина хрватских трупа у Србији 1914. године? Правашки лист *Хрватска* писао је јула 1914: „Народ најављује Србима борбу на живот и смрт и прогонство из Босне и Херцеговине. (...) С њима се морамо једном заувјек обрачунати и уништити их. Срби су љуте змије од којих си сигуран онда кад им одрубиш главу.”

Треба скренути пажњу на гледиште које је имао најпознатији и најуваженији хрватски геополитичар, Иво Пилар, који је записао да „са геополитичког гледишта тројединица без Босне и Херцеговине нема никаквог изгледа да се народнополитички као ни господарскополитички одржи.” По Пиларовој оцјени из 1918. године, Хрватска, Славонија и Далмација саме нису способне да буду поприште икакве државне и политичке творевине и да у том облику немају никакву будућност. Он је сматрао да Хрватска, Славонија и Далмација чине љуску, а Босна и Херцеговина језгро Хрватске. Идеје Иве Пилара о Хрватској до Дрине, која укључује Босну и Херцеговину, прожеле су читаву хрватску политику. Оне чине основ националне мисли и геостратешких циљева хрватског народа, а у погледу великохрватских територијалних претензија чине органску цјелину између правашких погледа из друге половине 19. вијека и касније оствареног територијалног идеала за вријеме Независне Државе Хрватске.

Према томе, осим учења Римокатоличке цркве, главни идејни подстицај геноцида над Србима јесте опсједнутост хрватске политике и хрватске јавности тзв. „хрватским државним и историјским правом”. На темељу те идеологије, хрватски политичари су непрестано, од средине 19. вијека, намјеравали да створе велику и етнички хомогену

хрватску државу, на чијој територији не би било Срба. То су идеолошке основе геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској за вријеме Другог свјетског рата.

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца иза 1918. године, Хрватска републиканска сељачка странка, својим републиканским и конфедеративним програмом, била је носилац хрватског отпора уређењу на централистичким основама, па је од ситнограђанске и сељачке странке успјела да израсте у хрватски национални покрет у југословенској држави. Ипак, до 1941. године основна политичка организација хрватског народа у Југославији била је Католичка акција. Католичка акција је систем вјерских, културних, политичких и спортских друштава, под вођством римокатоличке црквене јерархије. То је држава у држави. Она је 1936. радикално измијенила став према југословенској држави. Тада је загребачки надбискуп, Алојзије Степинац, створио „Чисту католичку акцију”, која је дефинитивно одбацила југословенску државу и умјесто подршке Хрватској сељачкој странци, ставила се у службу усташког покрета под вођством Анте Павелића у италијанском егзилу. Све што се дешавало у Независној Држави Хрватској након 10. априла 1941. године, а дешавао се превасходно геноцид над Србима, имало је неки историјски подстицај који је долазио из раније хабзбуршке политичке традиције, укључујући правашку идеологију, или из арсенала „Чисте католичке акције”.

Анте Павелић, главни сљедбеник идеологије Анте Старчевића и посланик Хрватске странке права у југословенском парламенту, по завођењу личног режима краља Александра I Карађорђевића, емигрирао је у Италију и тамо 1930. године основао терористичку организацију под називом „Усташа – хрватска револуционарна организација”, с циљем разбијања Југославије и стварања хрватске државе на тзв. „историјском подручју”. У програмским начелима усташког покрета пише да је његов задатак да свим средствима „ослободи испод туђинског јарма Хрватску, да она постане потпуно самостална и независна држава на цијелом свом народном и повијесном подручје.” Италијански фашисти пружали су подршку усташком покрету из два разлога: прво, ради припремања јединица које су могли искористити у евентуалном нападу на Краљевину Југославију и друго, ради сталног притиска на свог источног сусједа и подривања поретка Краљевине, јер се Мусолини није одрицао тежње да загосподари источном обалом Јадрана и ступи на Балкан. Усташе које су учествовали у нападу на једну жандармеријску станицу код Госпића, у тзв. „Велебитском устанку” 1932, убачени су у Југославију са територије Италије. Усташе су одговорни за убиство краља Александра I Карађорђевића 1934, а Павелић је по доласку у Загреб 1941. године, након слома југословенске државе, изјавио: „Ја сам посјекао стабло, а ви крешите гране!” Италијанском одлуком да послије убиства краља Александра ограничи усташе, а Павелића чак и затвори у Торину, почело је опадање усташког покрета, да би југословенско-италијанским споразумом 1937. покрет био званично распуштен. Од 535 усташа, њих 272 вратила су се у Југославију, гдје су се инфилтрирали у бројне организације, а основали су чак и радио станицу „Вила Велебита”. Чак ни Споразум о стварању Бановине Хрватске 1939. године није задовољио државне и територијалне амбиције усташког покрета.

Од убиства краља Александра I Карађорђевића у октобру 1934. до капитулације Француске у јуну 1940, југословенска спољна политика кнеза Павла Карађорђевића имала је за главни циљ очување неутралности. Међутим, од јуна 1940. притисак Њемачке и Италије постајао је све јачи, па је све осјетније клизање према силама Осовине довело до југословенског приступања Тројном пакту 25. марта 1941. године. Ипак, због изузетно снажног антињемачког расположења у земљи, превасходно код српског народа, два дана касније, уз британску подршку, извршен је војни удар. Њемачка и њене савезнице извршиле су агресију на Краљевину Југославију 6. априла 1941, а већ 10. априла у Загребу је проглашена Независна Држава Хрватска.

Идеологија усташког покрета, као водећег политичког чиниоца Независне Државе Хрватске, била је у сагласности са националним и вјерским ставовима велике већине хрватског народа, што је било уочљиво већ приликом уласка њемачких трупа у Загреб. Њемачки ратни дописник, Герхард Емскефер, овако је описао дочек њемачке армије у Загребу априла 1941: „(...) Загреб нам је приредио такав дочек каквим раније никад војници у страним земљама нису били поздрављени. (...) Све су улице испуњене огромним масама људи. (...) Одигравају се призори неописивог одушевљења.”

Политика Независне Државе Хрватске (1941–1945) била је утемељена на расистичкој и екстремно националистичкој идеологији, која је потпуно отворено тежила стварању „чистог хрватског државног простора”. Предуслов остварења такве тежње, њеног спровођења у дјело, било је биолошко уништење превасходно Срба, као „највећих непријатеља хрватског народа”, али и Јевреја и Рома. На злочине над Србима, као „реметиљачком фактору” и Јеврејима и Ромима, као „неаријевцима”, отворено су позивали представници власти хрватске државе. Дакле, важно је разумјети да се о злочинима који су почињени за вријеме НДХ не може говорити само као о усташким злочинима, тј. злочинима водеће идеолошко-политичке снаге, већ се ради о злочинима које је починила држава. Њена политика, коју је 1941. изнио у јавност министар у хрватској влади, Миле Будак, подразумијевала је да трећину Срба треба убити, трећину протјерати, а трећину превести на римокатолицизам и претворити у Хрвате. Исте године, хрватски министар Милован Жанић рекао је да нема метода који неће бити употријебљен да „ову земљу учинимо хрватском и очистимо је од Срба”. Зашто је НДХ требало очистити од Срба објаснио је хрватски шеф дипломатије, Младен Лорковић, који је септембра 1942. године изјавио: „Хрватска држава не може постојати ако у њој живи 1.800.000 Срба и ако ми за леђима имамо снажну српску државу која би увијек засезала у наша подручја и представљала вјечиту опасност за нас. (...) Ми стога настојимо да нестане Срба из наших земаља и у том правцу је већ много учињено. Ево, ја сам се ових дана вратио с подручја Козаре, шездесет километара дуго и готово исто толико широко подручје, које је било настањено искључиво Србима, данас је празно згариште.”

У Независној Држави Хрватској (1941–1945), коју је подржала велика већина хрватског народа, вршен је најтежи вид геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима. Држава је чинила злочине кроз законску регулативу и кроз активности државних органа и

институција. Читав низ законских одредаба донесен је већ у прва три мјесеца постојања НДХ, као на примјер: Законска одредба за обрану народа и државе, Законска одредба о забрани ћирилице, Законска одредба о држављанству, Законска одредба о расној припадности, Законска одредба о заштити аријске крви и части Хрватског народа, Законска одредба о пријелазу с једне вјере на другу, Законска одредба о пријеким судовима, Законска одредба о хрватском језику, о његовој чистоћи и о правопису итд.

Дакле, хрватске власти су не само практичним провођењем насиља, већ и читавим низом законских и подзаконских аката настојале легализовати и уградити у правни систем расистичку политику и политику терора. Међутим, законска регулатива ишла је често иза праксе. Тако је нпр. Законска одредба о упућивању непоћудних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре донијета 25. новембра 1941, а концентрациони логор „Даница” у Копривници формиран је већ у априлу, а неки су већ били и затворени, као нпр. систем логора Јадовно – Госпић – Паг, који је основан почетком маја и који је затворен крајем августа 1941.

Прва масовна убиства Срба у Хрватској започела су већ у априлу 1941. године и вршена су широм НДХ. Покољ је био општи и разорио је све моралне везе које једно друштво чине људском заједницом. Жртве су биле „обични” људи, а њихови целати комшије друге вјере. Убице из истог или сусједног села често нису носили униформу, нити су унапријед организовани, него прикупљени неколико дана раније. Они који су успјели да се сакрију и преживе, могли су са оближњих стратишта да чују крике убијених сродника или гласове њихових убица, за које се никада није мислило да се могу ухватити за оружје.

Међу бројним стратиштима, неколико подручја издвајају се по обиму и бруталности усташких злочина над српским цивилима. Усташе су током јула и августа 1941. на Гаревцама (Гаравицама) код Бихаћа извршиле покољ неколико хиљада Срба. У августу 1941. усташе су убили око 600 Срба, углавном жена и дјеце, мјештана Пребиловаца код Чапљине. У фебруару 1942. на подручју бањалучких насеља Дракулић, Мотике, Шарговац, као и рудника Раковац, усташе су убили око 2.300 српских цивила, од чега око 550 дјеце. Усташе су у прољеће 1942. извршиле покољ неколико хиљада Срба на подручју Старог Брода код Рогатице.

Геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ, осим у непосредном терору, на кућном прагу, вршен је организовано и у институцијама државе. Први логори за Србе формиран су већ у прољеће 1941, а систему логора Јасеновац, основаном у августу исте године, претходио је систем логора Јадовно – Госпић – Паг. Независна Држава Хрватска имала је специјализовани логор за свештенике Српске православне цркве, Цапраг код Сиска, а била је једина држава у Другом свјетском рату која је имала специјализоване логоре за дјецу, као нпр. Јастребарско. Постојао је и логор Крушчица код Витеза.

У спасавању српске дјеце, заточене у хрватским логорима, истакла се Диана Будисављевић, Аустријанка удата за Србина. Захваљујући њеном хуманитарном раду, око

12.000 српске дјеце успјело је да преживи геноцид. Ипак, многа сирочад одгајана су у хрватским породицама, чиме су неповратно изгубила свој идентитет.

Иако је готово цијела територија Независне Државе Хрватске била посута масовним стратиштима, свакако је најужаснији систем логора за истребљење Срба, Јевреја и Рома био Јасеновац, у којем је убијање ватреним оружјем сматрано привилегијом. Логором је командовао Вјекослав Лубурић Макс, којег су Нијемци описивали као „великог садисту, живчано болесног, патолошког типа, послушно и на све спремно оруђе поглавника”. Он је октобра 1942. године, на пријему за највише хрватске функционере, рекао да су усташе у Јасеновцу убили више људи него Османско царство за све вријеме боравка Турака у Европи. Масовне и систематске егзекуције омогућавале су да у логор буде примљен „неограничен” број људи. Услови живота у логору, слаба исхрана, тежак физички рад, болести итд, имали су за циљ уништење логораша, а када ни то није било довољно, масовно су убијани. По окружности, начину и перверзности извршења, по броју и опсегу, злочини у систему логора Јасеновац „премашују сваку људску фантазију”.

Римокатоличка црква подржала је политику Независне Државе Хрватске. Поздрављајући њено проглашење, загребачки надбискуп Алојзије Степинац видио је у стварању НДХ Божју промисао, позвавши своје свештенство да испуни дужност према младој хрватској држави. Сарајевски надбискуп Иван Шарић испјевао је похвалну пјесму поглавнику Павелићу, а на страни усташког режима отворено је иступао и бањалучки бискуп Јозо Гарић. Бројни римокатолички свештеници подстицали су или су лично предводили покоље српског становништва широм Хрватске. Ватикан је именовао папског легата у НДХ, чиме је суштински признао усташки режим.

Независну Државу Хрватску подржали су и муслимански прваци. Фехим Спахо, поглавар Исламске заједнице, поздравио је НДХ у Гази Хусреф-беговој џамији у Сарајеву, а потпредседници хрватске владе били су браћа Куленовић, Осман и Џафер. Велики број босанскохерцеговачких муслимана ставио се у службу НДХ и њене политике геноцида.

Усташки савезници описивали су Хрватску као циновску кланицу. Један од њих, генерал Глез фон Хорстенау, примијетио је да Хрвати „мистично обожавају” Хитлера. Управо је фирер савјетовао Павелићу да хрватска држава, ако жели да потраје, „бар 50 година мора водити једну нетолерантну националну политику”. Капетан Хефнер закључио је да су коријени болесне мржње Хрвата према Србима психолошке природе, јер усташе пате од „снажног комплекса ниже вриједности у односу на Србе, који су бројнији и надмоћнији у смислу животне енергије”. Хитлеров специјални изасланик за Балкан и летећи дипломата Трећег рајха, Херман Нојбахер, сматрао је усташке злочине најгрознијим убиствима у људској историји. У једном извјештају италијанске војске каже се да је „хрватски ултранационализам који губи свако осјећање мјере успоставио режим насиља и терора, чији се интензитет стално повећава. (...) Та хрватска политичко-религиозна борба истински поприма дивље аспекте, по томе што се усташе упуштају у освете и репресије које се могу упоредити само са најопскурнијим временима средњег вијека”.

Геноцид који је српски народ претрпио у Независној Држави Хрватској за вријеме Другог свјетског рата, а чији је симбол систем логора Јасеновац, оставио је дубок и неизбрисив траг у његовој свијести и бићу и постао једно од темељних упоришта његовог националног и вјерског идентитета.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Здравко (прир.), *Документа о геноциду над Србима у Босни и Херцеговини од априла до августа 1941*, Бања Лука – Српско Сарајево 2001.
- Батаковић Т. Душан, *Срби у Југославији (1918–1991)*, Нова историја српског народа, Београд 2000, стр. 267–381.
- Давидов Динко, *Тотални геноцид: Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Београд 2013.
- Димић Љубодраг, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика – поглед с краја века*, Београд 1998.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2007.
- Екмечић Милорад, *Црква и нација код Хрвата*, Огледи из историје, Београд 2002², стр. 111–147.
- Živković Nikola i Kačavenda Petar (прир.), *Srbi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj: izabrana dokumenta*, Београд 1998.
- *Ilustrovana istorija sveta, IV – Savremeni svet*, Београд 1984, стр. 151–365.
- Кољанин Милан, *Акција „Диана Будисављевић”*, Токови историје, бр. 3, Београд 2007, стр. 191–207.
- Koljanin Milan, *Holokaust u Jugoslaviji (1941–1944)*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1–2, Београд 1996, стр. 111–122.
- Крестић Василије, *Геноцидом до велике Хрватске*, Нови Сад – Београд 1998.
- Крестић Василије, *Хрватске претензије на Војводину и Босну и Херцеговину од 1848. до данас*, Београд – Зрењанин 2012.
- Мирковић Јован, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској: фотомонографија*, Београд 2014.
- Новак Виктор, *Magnum crimen: пола вијека клерикализма у Хрватској*, I–II, Београд 2015.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I–III, Београд 1988.
- Hilberg Raul, *Zločinci, žrtve, posmatrači: jevrejska katastrofa 1933–1945*, Београд 2001.

Допуне које се тичу Одбрамбено-отаџбинског рата и НАТО бомбардовања СРЈ

Проглашењем југословенске државе 1918. Срби су сматрали да је ријешено српско питање, отворено 1804, тиме што су скоро сви Срби били окупљени у једну државу. Југословенска држава настала је великим ратним напором Србије и разбијањем Аустроугарске. Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца било је једна од неколико нових држава у Европи, које су попуњавале празнину нестанком три европска царства. Ланац тих нових држава, од Финске до КСХС, требало је да спријечи обнову германске експанзије и ширење болшевичких идеја. Новостворене државе биле су дио новог међународног поретка, а КСХС била је експонент побједничких сила Антанте на Балкану. Ипак, југословенска интеграција није могла да избјегне историјска ограничења. Она је, у ствари, закаснила, јер су се Срби, Хрвати и Словенци већ били развили у посебне нације. Југословенска интеграција доживјела је неуспјех, јер југословенство није имало дубоке корјене и почивало је углавном на подршци уског слоја интелектуалаца. Југословенско друштво било је национално и вјерски хетерогено. Осим тога, југословенско друштво није било економски интегрисано, а било је и недемократски организовано, са веома кратком историјом парламентаризма. Године 1918, по први пут након пропасти Римског Царства, у јединственом државном оквиру нашле су се територије које су припадале различитим цивилизацијама, културама, традицијама и менталитетима, што је свакако утицало на неуспјех југословенске интеграције.

Контроверзе о југословенском уједињењу углавном се свде на два супростављена схватања. По једном, 1918. била је историјска девијација, погрешна процјена водећих људи Србије, историјска заблуда и догађај без историјске основе. По другом, уједињење 1918. било је резултат дуге борбе југословенских народа, која је почела крајем 18. вијека.

Југославија је у рату 1941–1945. обликована искључиво по замисли врха КПЈ. Држава је била лажна федерација, јер није дјеловао федеративни механизам, а сва власт је била у рукама партијског врха. На дјелу је била једнопартијска диктатура. Интернационалистички склад у облику југословенства требало је прикрије национални несклад у држави. Лењинизам, као национална доктрина, наглашавао је право народа на самоопредјељење. Тито је стварао „федерацију равнотеже”, која је ишла на штету Србије. Без такве федерације, није могло бити обнове Југославије. Једино су у Србији створене покрајине, иако су елементе да буду покрајине имале нпр. Истра, Далмација, Крајина... Напросто, комунисти су градили Југославију на концепцији сужене Србије. Под наркозом интернационалистичке идеологије, српски комунисти су живјели за револуцију, па су нека важна питања третирали као споредна, нпр. питање граница у Југославији. Сретан Жујовић је 1944. понављао Титову идеју с краја 1943. да ће Косово и Метохија припасти Албанији, уколико у њој буде успостављен „прогресивни режим”, тј. уколико она постане „антиимперијалистичка творевина”. Понашање грчких, бугарских, албанских, мађарских, италијанских и румунских комуниста после завршетка рата било је веома друкчије у односу на српске комунисте.

Ниједна федерална јединица Југославије, осим Србије, није имала аутономне покрајине у свом саставу, иако су постојале претпоставке за њихово формирање. По Миловану Ђиласу, Моша Пијаде је предлагао стварање српске аутономне области у Хрватској, али су Тито, Ранковић и Ђилас одбацили ту идеју. Формиран је и ЗАВНО Санџака, као „земаљско”, а не „обласно” вијеће. ЦК КП Хрватске сматрао је, као и руководство НДХ, да се Хрватска простире на читав Срем и обухвата Земун. Комунисти су Хрватској предали Барању, која јој никада није припадала, а није била чак ни у саставу НДХ. У Срему и Источној Славонији задржани колонисти које је тамо населио Павелићев режим. Они су дошли из Херцеговине, Лике и Хрватског Загорја. Нијемци из Војводине одступали заједно са јединицама Вермахта, а преостали смјештени у радне логоре, а потом дошли колонисти из Лике, Баније, Кордуна, Босанске Крајине, Херцеговине и Црне Горе. Комунисти забранили повратак на Косово и Метохију Србима који су тамо колонизовани између два свјетска рата. Није дозвољен повратак ни у Македонији.

У Југославији, обновљеној у рату и револуцији 1941–1945, српски народ је имао далеко мању улогу од оне у Југославији до Другог свјетског рата. Србија је, по комунистичком гледишту, била носилац хегемонизма у прошлости. Подсекретар у британском Форин офису, Орм Сарџент, предвидио је још 1944. да ће Југославија постојати до Титове смрти, јер се Срби и Хрвати неће моћи договорити ко ће доћи на чело Југославије. Боро Кривокапић, новинар и публициста, забиљежио је мисао Мирослава Крлеже да не би желио да живи ни дана после Титове смрти, претпостављајући какав би хаос могао да настане. Да ли је после усташког геноцида над Србима уопште и био когућ заједнички живот? Хрвати су два пута у 20. вијеку, напуштањем првобитне и већинске позиције, прелазили на побједничку страну.

„Југословенски социјалистички патриотизам” био је идеолошко-партијска основа на којој је добијена битка са Стаљином. Крути федерализам одговарао је партијском централизму. Ипак, увођењем самоуправљања слабљен је централизам, а јачана децентрализација. Национално питање је отворено први пут на Осмом конгресу СКЈ 1964, а разбијање Србије започето је после Брионског пленума 1966, јер су постепено покрајине биле дигнуте на исти ранг са „ужом Србијом”, а уставом из 1974. добиле атрибуте државе. Албанци на Косову и Метохији били су инспиратори албанске етничке интеграције. Муслимани у Босни и Херцеговини су декретом признати за нацију, а БиХ је сматрана њиховом матичном републиком, у којој су преузели примат у вршењу власти. Контролисани партијски национализам у Хрватској довео је 1971. до масовног националистичког покрета. МАСПОК је био покушај ослобађања од титоизма и преузимање власти националиста, с којима су у почетку ишли и руководиоци СК Хрватске. Захтјеви хрватских националиста уграђени су у устав из 1974.

Од почетка шездесетих година 20. вијека почело се размишљати о Југославији као „транзитној творевини”. Након 1962. комунистичко руководство више није било јединствено у виђењу правца будућег развоја. Републичке елите почеле су да заступају интересе локалних територија, док су административне границе постајале све више

границе самосталних држава, што је додатно дијелило српски народ. У своје 73 године дугом животу, југословенска држава није остварила економску интеграцију. Југословенско друштво и државу нису успјеле да интегришу ни култура, нити просвјета.

Социјалистичка Југославија доживјела је троструки слом: друштвено-политичког система, међунационалних односа и Југославије као државе. Разбијање Југославије отворило је српско питање, тј. питање граница српске државе. Југославија је нестала, поред осталог, и због националних антагонизама, које су комунисти развијали од краја педесетих година 20. вијека. Пад тзв. „либерала” у Србији, послије слома МАСПОК-а, био је класичан паритет, вјештачка национална равнотежа. Тито је манипулисао преко националних бирократија, а Србија је каснила у одбацавању титоизма као система владавине и стила управљања. Социјалистичка Југославија била је нека врста комунистичког акционарског друштва са највећим корисницима дивиденди у партијском врху.

Дубински узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992–1995) у основи су исти они као историјски корјени више сличних устанака у историји ових покрајина у 19. и 20. вијеку. Ради се о неспособности српског ослободилачког покрета да изађе на крај са интересима римокатоличке Средње Европе, која је Босну и Херцеговину користила као пробну област у сталном сукобу са Русијом. Од 1805. до 1992. било је 14 различитих српских националних устакака и буна. Ти покрети, засновани на аграрном питању, били су основни мотив друштвеног напретка све до уједињења 1918. Најсличнији грађанском рату (1992–1995) били су тзв. Вукаловићев устанак (1852–1862) и Велика источна криза (1875–1878). Узрок свих тих покрета била је тежња православних Срба у БиХ да се уједине са сународницима у Србији и Црној Гори.

По језику и етничкој припадности становништво Босне и Херцеговине је једна иста цјелина подијељена у три „религиозне нације”. Вјерска нетрпељивост је увијек била јача од мотива јединства. На основу систематских антрополошких истраживања, на живом становништву и на скелетима, француски научник Ежен Питар установио је 1913. да су Срби најстарији становници Босне и Херцеговине, али да су подијељени у три „религиозне нације”. Ипак, вјерска припадност била је тако дубока и тако се далекосежно простирала, да су разлике између три вјерске група (православаца, муслимана и римокатолика) биле јаче изражене, него разлике међу расама у расно мијешаним друштвима западног свијета. Све што је сачињавало живот на себи је носило печат религије. Прије него што су комунистичка власт и индустријализација иза 1945. почели да нивелишу све разлике из прошлости, религија је обиљежавала све оно што живот значи, а вјерска подвојеност била је велика и огледала се у начину становања, одијевања, сахрањивања, исхране... Постојао је „религиозни национализам” или „национализам Судњег дана”.

Ватикан и Њемачка одиграли су кључну улогу у историјском припремању грађанског рата у Југославији (1991–1995). Њемачка обавјештајна служба је од 1968. подржавала сепаратизам у врху словеначког и хрватског савеза комуниста, а бискупске

конференције њемачких и америчких римокатолика су подржавале отцјепљење Словеније и Хрватске у самосталне државе. Римокатолички туризам је од Међугорја створио један од духовних центара римокатоличког свијета. Ватикан је тражио да се у Источној Европи стварају нове римокатоличке државе. Када је британски историчар Алан Ц. П. Тејлор оцијенио Тита као „последњег хабзбурговца”, одговорио му је један римокатолички лист из Трста, да он није „последњи хабзбурговац” него „први велики човјек државе Средње Европе” која долази.

Исламска декларација написана је 1970. и двије деценије кружила је у рукопису. Алија Изетбеговић се залагао да муслимани политичким и војним средствима освоје власт, а своје идеје изградио је проучавањем исламских фундаменталистичких мислилаца. Прва жртва такве идеологије био је лаички ислам у БиХ. Фундаменталистичка идеологија победила је, поред осталог, и због напора америчке политике да се комунистичкој идеологији супростави религија. Управо је та подршка била кључна у побједи исламског фундаментализма у БиХ над осталим исламским струјама.

Српски одговор на припремање хрватско-муслиманске декларације о независности БиХ био је плебисцит о останку у Југославији, одржан 9. и 10. новембра 1991. Муслиманско-хрватски референдум о независности БиХ одржан је 29. фебруара 1992, а његов резултат било је „скоро 63% позитивних гласова”, што није била двотрећинска већина. Нешто раније, британски премијер Маргарет Тачер изјавила је да у случају двотрећинског рјешења на плебисциту за отцјепљење Шкотске, британска влада тај резултат неће поштовати. Дана 1. марта 1992. десио се муслимански напад на српску свадбену поворку, да би сутрадан Срби поставили барикаде у граду. Крвопролиће се десило на подручју Купреса, Босанског Брода и Бијељине. Обје стране, српска и муслиманско-хрватска, биле су наоружане. Срби су се ослањали на ЈНА, Хрвати на Хрватску, а муслимани су имали паравојну формацију „Патриотску лигу”. Када су западне силе признале БиХ, 6. априла 1992, она је била непостојећа држава, у расулу и грађанском рату.

Социјалистичка Федеративна Република Југославија нестала је са политичке карте Европе у међунационалном, вјерском и грађанском рату. Разбијање СФРЈ изведено је методом оружане сецесије, уз свесрдну подршку међународног чиниоца. Начело територијалне цјелокупности државе и њених међународнопризнатих граница, гарантовано Повељом Уједињених нација, није поштовано у случају Југославије. Право на самоопредјељење тумачено је као право на сецесију. Универзално право народа на самоопредјељење везано је за федералне јединице. Административне границе федералних јединица, супротно међународном праву, означене су границама суверених држава. Српски народ је изузет од универзалног права на самоопредјељење, а чак је означен и као агресор. У намјери да сачува српски народ од могућег понављања геноцида и да му омогући останак у Југославији, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини прогласила је 9. јануара 1992. године Републику српског народа у Босни и Херцеговини, касније названу Република Српска. Било је неколико преговора за успостављање мира и

разграничења у Босни и Херцеговини: Кутиљеров план (фебруар 1992), Венс-Овенов план (фебруар и април 1993), Овен-Столтенбергов план (септембар 1993. – јануар 1994), План Контакт групе (јул 1994), али тек је Дејтонски споразум (новембар 1995) окончао рат.

Босна и Херцеговина, створена Дејтонским споразумом (21. новембар 1995), који је потврђен Париским миром (14. децембар 1995), представља сложену државну творевину три народа (Срби, Бошњаци и Хрвати) и два ентитета (Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине). Под притиском западних сила, у периоду од 1996. до 2006. године, Републици Српској одузете су бројне надлежности, ради јачања заједничких органа БиХ. Поред осталог, Република Српска остала је без војске и дијела територије у Посавини (Дистрикт Брчко).

Идеја о „Великој Албанији” била је током читавог 20. вијека супростављена постојању југословенске државе и опстанку српског народа на његовим историјским територијама. Албанско становништво чинило је у тек основаној Краљевини СХС културно најзаосталију националну мањину. Архаична схватања албанског друштва његовала су свијест о легалности стицања имовине пљачком и правом јачег на отимачину. Милитантност ислама подстицала је вјерски фанатизам код Албанаца. Политички оквир тако заосталом друштву давала је идеја о Албанији у четири вилајета: скадарском, јањинском, битољском и косовском. Идеја о „Великој Албанији” створена је у кругу албанских интелектуалаца у Цариграду 1877, а саопштена на скупштини Лиге за одбрану права арбанашког народа 1878. у Призрену. Идеја је подразумијевала стварање албанске државе, која би, осим данашње Албаније, обухватила и сјеверозападни дио данашње Грчке, западни дио данашње БЈРМ, укључујући и Скопље, јужни дио данашње Србије, тј. Косово и Метохију, као и Нови Пазар, и дијелове данашње Црне Горе, укључујући и Подгорицу. Да би остварили зацртани циљ, Албанци су кроз цијели 20. вијек тражили подршку оних сила заинтересованих за прекрајање граница на Балкану (Османско Царство, Аустроугарска, фашистичка Италија, нацистичка Њемачка и Сјеверноатлантски савез, предвођен САД). Опсједнутост проширењем на територије које никада раније нису припадале албанској држави и патолошко непријатељство према Србима, посебно је почело да јача након Балканских ратова 1912–1913. У тренутку кад је пројекат о „Великој Албанији” настао, на том простору, означеном као „албанска земља”, албанско становништво чинило је око 44% укупног становништва, да би данас чинило више од 90% укупног становништва.

Албански сепаратизам у јужној српској покрајини прерастао је у отворени тероризам и оружани сукоб са полицијом и Војском Југославије 1998. Западне силе су се укључиле у нови оружани сукоб на Балкану, штитећи своје стратешке интересе и опет оптужујући Срба за наводну агресију. Након што су српској страни постављени неприхватљиви услови за мир, током преговора у Рамбујеу код Париза, НАТО је започео агресију на Савезну Републику Југославију (Србију и Црну Гору) 24. марта 1999. Током бомбардовања страдао је велики број цивила и нанесена је огромна материјална штета. Рат је окончан Кумановским споразумом 10. јуна 1999, последице чега су Косово и Метохија

препуштени међународној управи. Велики број Срба био је приморан да напусти јужну српску покрајину. Албанци су 2008. прогласили независност тзв. „Републике Косово”, коју су признале водеће западне силе.

ЛИТЕРАТУРА

- Guskova Jelena, *Istorija jugoslovenske krize 1990–2000*, I–II, Beograd 2003.
- Димић Љубодраг, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика – поглед с краја века*, Београд 1998.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2007.
- Екмечић Милорад, *Историјске и стратешке основе Републике Српске*, Република Српска – петнаест година постојања и развоја, Бања Лука 2007, стр. 37–61.
- Екмечић Милорад, *Религиозни тип национализма у Босни и Херцеговини као извор грађанског рата 1992*, Срби на историјском раскршћу, Београд 1999, стр. 395–429.
- Екмечић Милорад, *Спољни узроци грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992*, Почетак рата у Босни и Херцеговини – узроци и последице, Београд 2001, стр. 17–66. или у књизи М. Екмечића, *Дијалог прошлости и садашњости*, Београд 2002, стр. 419–464.
- Петрановић Бранко, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993.
- Ћосић Добрица, *Опште тезе о Босанском рату 1992–1995*, Почетак рата у Босни и Херцеговини – узроци и последице, Београд 2001, стр. 83–88.